

Η Αξιοποίηση των ΤΠΕ ως Κριτικο-πολιτισμικά Εργαλεία σε Ένα Πρόγραμμα Τοπικής Ιστορίας

Π. Σταγιά

Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, pstagia@gmail.com

Περίληψη

Η παρούσα εισήγηση παρουσιάζει μια παιδαγωγική παρέμβαση με τη μορφή της έρευνας δράσης στα πλαίσια ενός καινοτόμου σχολικού προγράμματος τοπικής ιστορίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Η παρέμβαση επιδιώκει μια κριτική προσέγγιση της πραγματικότητας ταυτόχρονα με την εξοικείωση των παιδιών με την επιστημονική έρευνα καθώς και με τη χρήση και τις δυνατότητες των εργαλείων που προσφέρουν οι ΤΠΕ. Γνωρίζοντας καλύτερα τον τόπο τους, ιδιαίτερα τους ανοιχτούς δημόσιους χώρους, μέσα από τις ερευνητικές τεχνικές της ξενάγησης, της βιντεοσκόπησης και φωτογράφισης, της επιτόπιας παρατήρησης, των συνεντεύξεων, των ερωτηματολογίων και της σχεδίασης χαρτών, τα παιδιά – ερευνητές διαπιστώνουν συρρίκνωση και υποβάθμιση του δημόσιου χώρου σε σχέση με το σχετικά πρόσφατο παρελθόν, όπως επίσης και τον περιορισμό της χωρικής ανεξαρτησίας των παιδιών και των νέων, της αυτόνομης κινητικότητάς τους μέσα στο χώρο αλλά και του αποκλεισμού τους από τη συμμετοχή στα κοινά.

Λέξεις κλειδιά: έρευνα δράσης, κριτικο-πολιτισμικά εργαλεία ΤΠΕ, δημόσιος χώρος

1. Εισαγωγή

Η έρευνα έχει δείξει ότι η χρήση των ΤΠΕ στην εκπαίδευση περιορίζεται συχνά στην εξυπηρέτηση συμβατικών διδακτικών μεθόδων που βασίζονται κυρίως στην τραπεζική και συμπεριφοριστική αντίληψη για τη διαδικασία της μάθησης (Koc, 2005; Lowther, et al. 2008; Keengwe and Onchwari, 2009). Ωστόσο, οι ΤΠΕ προσφέρονται ιδιαίτερα ως εργαλεία για μια πιο κριτική προσέγγιση της πραγματικότητας που εμπλέκει μαθητές και εκπαιδευτικούς σε πιο ενεργητικές, συνεργατικές, αυθεντικές και εποικοδομητικές διαδικασίες μάθησης. Οι ΤΠΕ μπορούν να υποστηρίξουν συλλογικές και συνεργατικές πρακτικές, καθώς επίσης και την πρωτότυπη, δημιουργική και ενεργητική μάθηση, ενώ συμβάλλουν με ουσιαστικό τρόπο όχι απλά στην κατανάλωση της γνώσης και της πληροφορίας αλλά στην παραγωγή νέας γνώσης και επιτρέπουν την ενεργό συμμετοχή των μαθητών σε θέματα που αφορούν την κοινότητα και την τοπική κοινωνία. Με τον τρόπο αυτό είναι δυνατόν να συμβάλουν στην ενδυνάμωση δημοκρατικών στάσεων ζωής, στην υιοθέτηση αλληλέγγυων κοινωνικών πρακτικών και τη διαρκή αναζήτηση τρόπων και μέσων για μια προοδευτική κοινωνική αλλαγή (Koc, 2005; Drenoyianni, 2006; Herrington & Kervin, 2007; Keengwe and Onchwari, 2009; Fragaki, 2010; Selwyn, 2011; Jo, 2013).

2. Η παιδαγωγική παρέμβαση

Με γνώμονα τα παραπάνω σχεδιάσαμε και εφαρμόσαμε μια παιδαγωγική παρέμβαση αξιοποίησης των ΤΠΕ στα πλαίσια ενός προγράμματος τοπικής ιστορίας με μαθητές της ΣΤ΄τάξης, το οποίο αναπτύχθηκε στη λογική της έρευνας δράσης. Επιλέξαμε την έρευνα δράσης ακριβώς γιατί αποτελεί ένα δημοκρατικό και συμμετοχικό τύπο έρευνας, που βασίζεται στη δράση και στοχεύει στην εύρεση πρακτικών λύσεων για πραγματικά προβλήματα (Hammersley, 1993). Καθώς είναι μια «μικρής κλίμακας εμπλοκή στη λειτουργία του πραγματικού κόσμου» και επιτρέπει ταυτόχρονα τη «στενή παρακολούθηση των αποτελεσμάτων που έχει αυτή η εμπλοκή» (Cohen and Manion, 1994: 186), αποτελεί ιδανικό εργαλείο για καινοτόμες εκπαιδευτικές δράσεις αλλά και για μια ιδιαίτερα αποτελεσματική άσκηση των παιδιών στις επιστημονικές μεθόδους έρευνας.

2.1. Θεωρητική και επιστημολογική βάση της παρέμβασης

Η παρέμβασή μας, καθώς επιχείρησε να διερευνήσει και να προσεγγίσει κριτικά ένα σύγχρονο πρόβλημα της παιδικής ηλικίας, στηρίχθηκε θεωρητικά, φιλοσοφικά και επιστημολογικά τόσο στις αρχές της κριτικής παιδαγωγικής όσο και στις βάσεις της ιστορικο-πολιτισμικής θεωρίας:

2.1.1 Η κριτική παιδαγωγική

Στο πλαίσιο της κριτικής παιδαγωγικής οι εκπαιδευτικοί έχουν μια διαφορετική αντίληψη της παιδείας και μια διαφορετική πρακτική (Freire, 1986), που καθορίζεται από στόχους ανάλογους με τις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες όπου ζουν (Freire, 1985: 89). Τα σχολεία γίνονται αντιληπτά ως δημόσιες σφαίρες, όπου πραγματώνεται μια δημιουργική, κριτική και στοχαστική σχέση με τον κόσμο των ιδεών, ενώ εδραιώνονται πρακτικές ατομικής και κοινωνικής ενδυνάμωσης καθώς διαμορφώνονται οι αναγκαίες συνθήκες για εναλλακτικές κοινωνικές πρακτικές και για συμμετοχή στον αγώνα για την ανάπτυξη μιας δημοκρατικής δημόσιας ζωής. (McLaren, 2010). Στο πλαίσιο αυτό όλοι οι εμπλεκόμενοι στην εκπαιδευτική διαδικασία μαθαίνουν να είναι κριτικοί αναγνώστες της πραγματικότητας, αποβάλλοντας βαθμιαία τον παθητικό ρόλο του καταναλωτή της γνώσης και αποκτώντας έναν πιο ενεργητικό ρόλο στην αλληλεπίδρασή τους με τη γνώση, ως δημιουργοί νοήματος.

Εκτιμούμε πως οι ΤΠΕ μπορούν να αξιοποιηθούν ως τέτοια εργαλεία και αυτό επιχειρούμε να δείξουμε με τη συγκεκριμένη παιδαγωγική παρέμβαση.

2.1.2 Η κοινωνικο-πολιτισμική ιστορική θεωρία

Η υιοθέτηση της παραπάνω θέσης ότι δηλαδή η μάθηση δεν νοείται ως αποκομμένη από το ευρύτερο ιστορικό, κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο του οποίου αποτελεί οργανικό και λειτουργικό κομμάτι μπορεί να συσχετισθεί με ιδιαίτερα δημιουργικό τρόπο με τη βιγκοτσκική συμβολή της έννοιας των πολιτισμικών - συμβολικών εργαλείων, τα οποία αποτελούν τους «σημειακούς διαμεσολαβητές» μεταξύ του

ατόμου, ως ενεργού κοινωνικού υποκειμένου, και της κατανόησης του κόσμου (John-Steiner & Mahn, 1996; Δαφέρμος, 2002). Η χρήση των συμβολικών εργαλείων μέσα σ' ένα ιστορικο-πολιτισμικό και κοινωνικό θεωρητικό πλαίσιο δίνει στην παιδαγωγική – μαθησιακή διαδικασία τη δυνατότητα να επιτελέσει τους νευραλγικούς στόχους του μετασχηματισμού της σκέψης (τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς τους μηχανισμούς, τις λειτουργίες και τις μεθόδους) αλλά και του μετασχηματισμού του τρόπου πρόσληψης και κατανόησης του κόσμου (Rieber & Robinson, 2004: 403). Η χρήση των συμβόλων και των συμβολικών εργαλείων καθώς και οι συνεργατικές περιστάσεις κοινωνικής αλληλεπίδρασης (Vygotsky & Luria, 1994; Vygotsky, 1999) ενεργοποιούν και διαμορφώνουν εκείνες τις διαδικασίες και τις συνθήκες που είναι απαραίτητες για την ανάδειξη των ατόμων σε υπεύθυνες και ελεύθερες προσωπικότητες. Ιδωμένες ως τέτοια εργαλεία οι ΤΠΕ αποτελούν ιδανικό μέσο κριτικής παιδαγωγικής προσέγγισης.

3. Το προς διερεύνηση πρόβλημα

Έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί σε μεγάλες πόλεις σε Ευρώπη και Αμερική καταδεικνύουν και επιβεβαιώνουν η μια μετά την άλλη τη συρρίκνωση του δημόσιου χώρου που προορίζεται κυρίως για τα παιδιά από τα μέσα του 20ου αιώνα και μετά (Gaster, 1991; Morrow, 2003; O'Brien, 2003; Wridt, 2004; Karsten, 2005). Η ξεκάθαρη αυτή τάση, η οποία γίνεται όλο και εντονότερη τα τελευταία χρόνια, είναι το αποτέλεσμα της πολιτικής απαξίωσης των δημόσιων χώρων, πραγματικών και συμβολικών, που προορίζονται για τα παιδιά, χώρων που εκχωρούνται ολοένα και περισσότερο στην οικονομική και εμπορική δραστηριότητα, εξαιτίας της ιδιωτικοποίησης και εμπορευματοποίησής τους, αλλά και των πρακτικών της ιδιωτικοποίησης της μαζικής παιδικής και εφηβικής κουλτούρας, όπως επίσης και της ανησυχίας των γονέων και του ηθικού πανικού που κυριαρχεί στο δημόσιο λόγο για τους κινδύνους που συνδέονται με τους δημόσιους χώρους και απειλούν τα παιδιά. Συνέπεια όλων των παραπάνω είναι να έχουν τα παιδιά όλο και λιγότερο τη δυνατότητα να εξερευνήσουν ελεύθερα το χώρο ή να παίξουν σε ελεύθερους και ανοιχτούς χώρους, όπως είναι π.χ. οι αλάνες που σπανίζουν πια ως χώροι ή οι πλατείες και οι δρόμοι. Και αυτό συμβαίνει την ίδια στιγμή που η έρευνα δείχνει πως είναι τα παιδιά και οι εφηβοί που, απ' όλες τις άλλες ηλικιακές ομάδες, έχουν τη μεγαλύτερη ανάγκη από τους δημόσιους χώρους, στα πλαίσια μιας σειράς από δραστηριότητες που θεωρούνται ιδιαίτερα σημαντικές για τις κοινωνικές τους αλληλεπιδράσεις, την ψυχοκοινωνική και γνωστική τους ανάπτυξη, για την εξοικείωσή τους με τη γειτονιά και την πόλη τους, για τη σταδιακή αποδέσμευσή τους από την επίβλεψη των ενηλίκων.

Το διαπιστωμένο αυτό φαινόμενο έχει οδηγήσει αρκετούς επιστήμονες σε έρευνες δράσης με την εμπλοκή των παιδιών τόσο για τον εντοπισμό και την καταγραφή των απόψεων και των αναγκών τους όσο και για την ενδυνάμωση και ενεργοποίησή τους για τη συνειδητοποίηση από μέρους τους αυτού του φαινομένου και τη συμμετοχή τους στα κέντρα λήψης των αποφάσεων στα τοπικά πολιτικά συμβούλια για την

αλλαγή αυτής της ζοφερής για τα παιδιά πραγματικότητας (Chawla, 2002; Elsley, 2004; Kruger & Chawla, 2002; Sutton and Kemp, 2002; Woolley, 2006; Τσεβρένη, 2008; Τσεβρένη κ.α., 2008; Weller, 2009).

3.1. Τα ερευνητικά ερωτήματα

- Σε ποιο βαθμό η ιδιαίτερη τοπογεωγραφία μιας περιοχής επηρεάζει τις δραστηριότητες των παιδιών, κυρίως το παιχνίδι, στο παρελθόν και σήμερα;
- Ποιο το είδος των δημόσιων χώρων και ο βαθμός πρόσβασης των παιδιών σ' αυτούς στο τόπο όπου ζουν και στο βάθος του χρόνου;
- Ποιες είναι οι σύγχρονες ανάγκες των παιδιών σε σχέση με το δημόσιο χώρο, σε ποιο βαθμό ικανοποιούνται αυτές οι ανάγκες και ποιες είναι οι σχετικές ενέργειες που πρέπει να γίνουν;
- Σε ποιο βαθμό είναι εφικτή η πληροφόρηση των τοπικών αρχών και η ευαισθητοποίησή τους στις ανάγκες των παιδιών με κύρια εκείνη της συμμετοχής τους στο σχεδιασμό και την οργάνωση του τοπικού τους περιβάλλοντος;

3.2. Στάδια και εργαλεία της παρέμβασης

Πρώτο στάδιο: Οριοθέτηση του ζητήματος, διατύπωση των ερωτημάτων και πρώτη διερεύνηση. Εισαγωγή στην έννοια του δημόσιου χώρου. Κατά το στάδιο αυτό τέθηκαν τα βασικά ερωτήματα: «Τι είναι δημόσιος χώρος;», «Ποιες είναι οι δραστηριότητες και ο βαθμός πρόσβασης των παιδιών στο δημόσιο χώρο της περιοχής μας στο διάστημα των τελευταίων πενήντα χρόνων;». Η συλλογή των δεδομένων έγινε με βιβλιογραφική – διαδικτυακή έρευνα και συνεντεύξεις. Κατά το στάδιο αυτό οι μαθητές/τριες ασκούνται στον εντοπισμό και τον έλεγχο (ως προς την εγκυρότητα, την πληρότητα, τη συνάφεια με το θέμα) πληροφοριών μέσω διαδικτύου (μηχανές αναζήτησης, ψηφιακές εγκυκλοπαίδειες, ιστολόγια). Στη συνέχεια, με βάση τα πρώτα στοιχεία, συντάσσονται ερωτήματα για τις συνεντεύξεις οι οποίες διενεργούνται και καταγράφονται με τη χρήση ψηφιακών μέσων λήψης εικόνας και ήχου. Τέλος, γίνεται επεξεργασία και διαμόρφωση του ψηφιακού περιεχομένου και ταξινόμησή του σε αρχεία με βάση της πληροφορίες – θέματα που εμπεριέχουν.

Δεύτερο στάδιο: Κατάρτιση του γενικού σχεδίου δράσης και εφαρμογή. Επιτόπια έρευνα με βάση τα δεδομένα της πρώτης διερεύνησης. Η έρευνα πεδίου περιλαμβάνει ψηφιακή βιντεοσκόπηση και φωτογράφιση, καθώς και πρόχειρα χαρτογραφικά σχέδια. Επιπλέον σημειώνονται οι αλλαγές που έχουν επισυμβεί στους συγκεκριμένους χώρους ως προς την πρόσβαση των σημερινών παιδιών σ' αυτούς και το είδος των δραστηριοτήτων με τις οποίες συσχετίζονται σήμερα. Κατά την επιστροφή στο σχολείο εντοπίζονται οι αντίστοιχοι χώροι στο Google Earth και καρφίτσωνονται οι αντίστοιχες παρατηρήσεις. Λαμβάνονται ηλεκτρονικά αποκόμματα (snapshots) και ταξινομούνται σε ηλεκτρονικούς φακέλους.

Τρίτο στάδιο: Συζήτηση σχετικά με τις δυνατότητες που τους προσφέρουν οι δημόσιοι χώροι της Νέας Μηχανιάνας σήμερα, σε σχέση με εκείνες που είχαν οι γονείς και οι παππούδες τους – ερμηνεία δεδομένων – νέα ερωτήματα. Η πρώτη

διαπίστωση είναι ότι παρατηρείται συρρίκνωση του δημόσιου χώρου που απευθύνεται στα παιδιά και υποβάθμιση της ποιότητάς του.

Τέταρτο στάδιο: Συντάσσονται και διανέμονται ερωτηματολόγια στους γονείς και των τριακοσίων περίπου παιδιών του σχολείου. Η αποδελτίωση γίνεται χειρόγραφα ενώ στη συνέχεια τα δεδομένα εισάγονται στο excel, αναλύονται και παρουσιάζονται με τη βοήθεια γραφημάτων.

4. Αποτελέσματα

Τα παιδιά διαπίστωσαν ότι:

- οι χώροι καθορίζουν και το είδος του παιχνιδιού, περισσότερο κατά το παρελθόν απ' ό,τι στο παρόν
- οι δημόσιοι, ελεύθεροι και προσβάσιμοι από τα παιδιά χώροι έχουν συρρικνωθεί και υποβαθμισθεί
- τα σημερινά παιδιά έχουν διαφορετικές ανάγκες, οι οποίες δεν ικανοποιούνται από τους υπάρχοντες χώρους
- τα παιδιά δεν έχουν συμμετοχή στα τοπικά συμβούλια και αυτό είναι κάτι που πρέπει να αλλάξει. Πρέπει να βρεθεί τρόπος ώστε τα παιδιά να μπορούν να εκθέτουν τις ανάγκες τους, να υποβάλλουν τις προτάσεις τους και να έχουν ενεργό συμμετοχή στη λήψη των αποφάσεων που αφορούν τη ζωή τους.

Η έρευνα και τα αποτελέσματά της παρουσιάστηκαν από τα παιδιά με τη μορφή παρουσιάσεων (powerpoint) και βίντεο που επεξεργάστηκαν με το Movie Maker σε ανοιχτή εκδήλωση με προσκεκλημένους τους γονείς των παιδιών αλλά και τοπικούς άρχοντες.

5. Συμπεράσματα

Κατά την έρευνά τους τα παιδιά μέσα από επιτόπιες παρατηρήσεις, φωτογραφίσεις και βιντεοσκοπήσεις τεκμηρίωσαν τη συρρίκνωση και την υποβάθμιση των δημόσιων χώρων της περιοχής τους. Διαπίστωσαν με έκπληξη πως έχουν πολύ λιγότερους χώρους για ελεύθερες δραστηριότητες και παιχνίδι απ' ό,τι οι γονείς και οι παππούδες τους. Επίσης διαπίστωσαν ότι οι ανάγκες τους δε λαμβάνονται υπόψη από τα τοπικά μέσα διακυβέρνησης και ότι τα ίδια είναι αποκλεισμένα από τα κέντρα λήψης των αποφάσεων. Διατύπωσαν με σαφήνεια την επιθυμία τους για αλλαγή αυτής της κατάστασης τόσο όσον αφορά το χώρο όσο και τη συμμετοχή τους στη διακυβέρνηση του τόπου τους.

Το σύνολο του πρωτόλειου αυτού ερευνητικού έργου αποτελεί ένα παιδαγωγικό παράδειγμα μιας δραστηριότητας της συνείδησης (κατά την βιγκοτσκική εκδοχή) που έγινε συλλογική μέσα από τη συνεργατική μάθηση και την προώθηση και επίλυση καθημερινών και πραγματικών προβλημάτων των παιδιών ερευνητών. Ακολουθώντας την προτροπή του Giroux (1981), η χρήση των ΤΠΕ κινήθηκε προς την κατεύθυνση της ανάπτυξης μιας κριτικής συνειδητοποίησης που βοηθάει τα

άτομα να αναλύουν τον κόσμο μέσα στον οποίο ζουν, να συνειδητοποιούν ποιοι είναι εκείνοι οι παράγοντες που στέκονται εμπόδια και, τέλος, να αγωνίζονται συλλογικά για την αντιμετώπιση αυτών των παραγόντων και τη μεταστροφή τους. Εν κατακλείδι, η όλη διαδικασία ενεργοποιήθηκε μέσα σ' ένα ιστορικο-πολιτισμικό και κοινωνικό πλαίσιο, μέσω του οποίου επιχειρήθηκε η μετουσίωση απλών και ευρέως διαδεδομένων εργαλείων ΤΠΕ σε πολιτισμικά εργαλεία που βαθαίνουν και διευρύνουν τη δυνατότητα για μια αληθινά δημοκρατική δημόσια ζωή (Vygotsky and Luria, 1994; Vygotsky, 1999; Giroux, 1997: 223, 252).

Βιβλιογραφία

- Chawla, L. (2002). Insight, creativity and thoughts on the environment: integrating children and youth into human settlement development. *Environment and Urbanization* 14(2), 11-21.
- Chawla, L. & Malone, K. (2003). Neighbourhood Quality in Children's Eyes. In Christensen, P. and O'Brien, M. (eds), *Children in the City: Home, Neighbourhood and Community*. New York, Oxon: Routledge.
- Cohen, L. & Manion, L. (1994). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Δαφέρμος, Μ. (2002). *Η πολιτισμική-ιστορική θεωρία του Vygotsky : φιλοσοφικές, ψυχολογικές, παιδαγωγικές διαστάσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Ατραπός.
- Drenoyianni, H. (2006). ICT in Education: A Chance for Human and Democratic Schools? *European Journal of Vocational training* , 3(39), 5-20.
- Elsley, S. (2004). Children's experience of public space. *Children and Society*, 18 (2), 155-164.
- Fragaki, M. (2010). ICT integration in Education: A Right to Democracy by way of Emancipator Education. In M. Kalogiannakis, D. Stavrou and P. Michaelidis (eds.) *Proceedings of the 7th International Conference on Hands-on Science*. 25-31 July 2010, Rethymno-Crete, 145-152. Ανακτήθηκε 27/1/2013, από τη διεύθυνση <http://www.clab.edc.uoc.gr/HSci201>
- Freire, P. (1986). Η αγωγή σε εξέλιξη: Ενδέκατο Γράμμα. Στο *Για μια Λαϊκή Παιδεία: Εναλλακτικοί Θεσμοί και Πολιτικές*. Αθήνα: Κέντρο Μελετών και Αυτομόρφωσης.
- Freire, P. (1985). Πρόσκληση για Κριτική Συνειδητοποίηση, στο *Για μια Απελευθερωτική Αγωγή*. Αθήνα: Κέντρο Μελετών και Αυτομόρφωσης.
- Gaster, S. (1991). Urban children's access to their neighbourhood. In *Environment and Behavior*, 23, 70-85.

- Giroux, H. (1981). *Ideology, Culture and the Process of Schooling*. Philadelphia: Temple University Press.
- Giroux, H. (1997). *Pedagogy and the politics of Hope: Theory, Culture and Schooling: A Critical Reader*. Boulder. Colorado: Westview Press.
- Hammersley, M. (ed.) (1993). *Educational Research: Current Issues*. London: Sage.
- Herrington, J., & Kervin, L. (2007). Authentic learning supported by technology: Ten suggestions and cases of integration in classrooms. *Educational Media International*, 44(3), 219-236.
- Jo S. F. (2013). ICT in Education: A Critical Literature Review and Its Implications. *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology (IJEDICT)*, 9(1), pp. 112-125.
- John-Steiner, V. & Mahn, H. (1996). Sociocultural Approaches to Learning and Development: a Vygotskian framework. *Educational Psychologist*, 31(3-4), pp. 191-206.
- Karsten, L. (2005). It all used to be better? Different generations on continuity and change in urban children's daily use of space. *Children's Geographies*, 3(3), 275-290.
- Keengwe, J. & Onchwari, G. (2009). Technology and early childhood education: A technology integration professional development model for practicing teachers. *Early Childhood Education Journal*, 37, 209-218.
- Koc, M. (2005). Implications of learning theories for effective technology integration and preservice teacher training: A critical literature review. *Journal of Turkish Science Education*, 2, 2-18.
- Kruger J. S. & Chawla L. (2002). We know something someone doesn't know: children speak out on local conditions in Johannesburg, *Environment and Urbanization* 14(2): 85-96.
- Lowther, D. L., Inan, F. A., Strahl, J. D. and Ross, S. M. (2008). Does technology integration work when key barriers are removed? *Educational Media International*, 45, 195-213.
- McLaren, P. (2010). Κριτική Παιδαγωγική: Μια Επισκόπηση (μτφρ. Β. Παππή). Στο Π. Γούναρη & Γ. Γρόλλιος (Επιμ.), *Κριτική Παιδαγωγική: Μια Συλλογή Κειμένων* (σσ. 279-330). Αθήνα: Gutenberg.
- Morrow, V. (2003). Improving the Neighbourhood for Children: Possibilities and Limitations of 'Social Capital' Discourses. In Christensen, P. and O'Brien, M. (eds), *Children in the City: Home, Neighbourhood and Community*. New York, Oxon: Routledge.

- O'Brien, M. (2003). Regenerating Children's Neighbourhoods: What do Children Want? In Christensen, P. and O'Brien, M. (eds), *Children in the City: Home, Neighbourhood and Community*. New York, Oxon: Routledge.
- Rieber, W. R. & Robinson, K. D. (2004). *The Essential Vygotsky*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Selwyn, N. (2011). *Schools and Schooling in the Digital Age: A Critical Analysis*. Abingdon: Routledge.
- Sutton, Sh. E. & Kemp, P. S. (2002). Children as partners in neighborhood placemaking: lessons from intergenerational design charrettes. *Journal of Environmental Psychology* 22, 171-189.
- Vygotsky, L.S. (1993). *Σκέψη και γλώσσα*. Αθήνα: Γνώση
- Vygotsky, L. S., & Luria, A. R. (1994). Tool and symbol in child development. In Valsiner, J. & van der Veer, R. (Eds), *The Vygotsky Reader*. Oxford: Blackwell.
- Vygotsky, L.S. (1997). *Νους στην κοινωνία: η ανάπτυξη των ανώτερων ψυχολογικών διαδικασιών*. Αθήνα: Gutenberg.
- Vygotsky, L. S. (1999). Tool and sign in the development of the child. In Rieber, R. W (Ed), *The collected works of L. S. Vygotsky*, Volume 6: Scientific Legacy. New York: Kluwer Academic/Plenum.
- Weller, S. (2009). Children's 'Place' in the Development of Neighborhood Social Capital. *Urban Studies*, 46 (3), 629 – 643.
- Woolley, H. (2006). Freedom of the City: Contemporary Issues and Policy Influences on Children and Young People's Use of Public Open Space in England. *Children's Geographies*, 4 (1), 45 – 59.
- Wridt, P. J. (2004). An Historical Analysis of Young People's Use of Public Space, Parks and Playgrounds in New York City. *Children, Youth and Environments* 14(1), 100-120.